

התודעה הדתית המודרנית? זכותו הגדולה של פרופ' שלום, אם להיאחו בקרנות זכרון ישן זה, שהוא לימדנו ש"אלוהי ישראל" אינו אותו אֵל של המסורת הרבנית הממורסנת אשר מושגו בא לידי מיצוי בנותן התורה של המצוות המעשיות. משלום למדנו שבתולדות היהודים יש ויש תופעות דתיות ולשון הריבוי מורה על רבגוניות וגם על סתירות.

שלום גילה ברבים במשך שנות פעילותו הברוכה את קיומה של מחתרת תיאולוגית בעולם המחשבה הדתית היהודית והוכיח במחקריו המרובים שהלגיטימיות הייחודית של התפיסה ההלכתית של היהדות לא היתה תמיד כה מובנת כפי שמתמרים נציגיה כיום. ושלום הוא שהראה איך צמחה התפיסה הרשמית עצמה מתוך דיכוייה של אותה מחתרת. השבתאות העזה להתמודד עם הב"עיה, הידועה לפילוסופים מכבר ואשר ההגות הרשמית מיסודו של הרמב"ם התעלמה ממנה, שאם אלוהים הוא הסיבה הראשונה הרי אין שום משמעות דתית להתגלות. שהרי אין טעם לסגוד לפולחנו של מושג שניתן לתפיסה באמצעות השכל בלבד. בשבתאות הבחינו אפוא בין הסיבה הראשונה לבין אלוהי ישראל אל וגם—וזה דבר חמור יותר—בין "תורה דבריא" לבין "תורה דאצילות". מושג אחר רון זה קשור, כמובן, ברעיון שעם תחילת הגאולה שיוחסה לשבתי צבי מתבטלת התורה שניתנה בסיני ועל מקומה באה התורה החדשה. אין לך רעיון מהפכני יותר במסגרת הדת הממוסדת מאשר רעיון זה של חידוש התורה שהרי מוסד זה כל-כולו עומד על הרעיון שתורת משה לעולם לא תוחלף באחרת. התורה ניתנה בסיני, לא בשמיים היא, ולכן אפילו אלוהים בכבודו ובעצמו לא יוכל עוד לשנותה ולחדשה. הישגו הגדול של שלום הוא שגילה שחידוש התורה, על כל המסקנות המוסדיות הנובעות ממושג זה, העסיק לפני מעט מאות-שנים את שלומי-אמוני ישראל בבחינת שאלה חיה ופתוחה.

הספר הנדון כאן מכיל שלושה מאמרים. הראשון שבהם, "מצנה הבאה בעבירה", היה מזמן לנכס-צאן-ברזל של המחשבה היהודית.

בתיאור הפגישה האחרונה שקועים בני-הזוג שוב בשיחה על הרומן, ובפרטי-פרטים, וי טובעים בסבך של חפצים שעתה לובשים משמעות תמוהה, מאיימת. במרכזם של החפצים (כגון הכוסות שמביא המלצר) מונח הרומן; על השולחן העגול, ובמרכזו, מונח הספר כמרכזו של קוסמוס מדומה:

"...הדרך שהוא הולך בה, על אריחי הריצפה, מקבילה במידה ניכרת לקיר ומתלכדת עם רצועת הצל ליד השולחן, העגול והגדול מון, שעליו הוא שם בזהירות את המגש, לצד הרומן שכעטיפה המבריקה". (ע' 119)

מנייתם התמימה-כביכול של החפצים פירושה—בפסקנות דוממת, משעבדת—סוף הרומן והתפוצצות הקנאה: המלצר, כשליח בטר-גדיה עתיקה, מבשר קץ, בהגישו את שני בקבוקי המשקה עם שלש כוסות:

"...א' ופרנק מסיחים בו בהתעוררות, ובתוך כך שותים בלגימות קטנות את מזג הקוניאק ומי הסודה שבעלת הבית הגישה בשלוש כוסות". (ע' 119)

כעין רעל שנמסך במשקה ואשר הגיבורים שותים ממנו בתום-לב חותם את הרומן כמו במפתיע. הקוסמוס כולו, המתרחב במעגלים גדלים והולכים, נגוע בו. מן הספר המבריק שבמרכז השולחן, אל הגוזזטה, אל הגן, וסביב הבית:

"שחזר הלילה וההמולה מחרישת האזניים של החגבים שוב מתפרשים, כעת, על פני הגן והגוזזטה, סביב סביב לבית". (ע' 120)

ב. צ.

השבתאות וגילגוליה

אמר פעם פרופ' ש. ה. ברגמן על מי שנחשב בעיניו מאז ומתמיד מורו ורבו: "זכותו הגדולה של מרטין בובר שהחזיר אותנו אל אלוהי ישראל". היה באותו מעמד מי שהעיר לו: "מדוע תאמר אלוהי ישראל ולא אלוהי

* גרשם שלום: מחקרים ומקורות לתולדות השבתאות וגילגוליה; מוסד ביאליק, 1974; עמ' 470.

שייכת לאותו עולם אינטלקטואלי של מסות ופרקי-הגות המתייחס אל מה שנהוג לכנותו אצלנו בשם "יהודי חילוני" כאל דרדרק תועה-דרך, השרוי במבוכה גמורה בשל לבטי ההינתקות מן הדת, מצוותיה וערכיה, שאינו זקוק אלא למורה-הלכה שיאחז בידו ויוליכו ולו גם עקלקלות, אל הבנת מצבו האמיתי ואל האור הגדול של "הבנת עצמו", שהיא הבנת זהותו היהודית.

הנסיון להטביר את מהותה של היהדות ואת מקומה בעולם המודרני הוליד מאז תקופת ההשכלה כמה מהיצירות החשובות והמאל-פות ביותר של הגות דתית פילוסופית יהודית במערב-אירופה. פרופ' שביד תורם תרומה חשובה להבנת מאבקם האינטלקטואלי של שנים מגדולי הפילוסופים היהודים, שפני גוזה ומנדלסון, בשתי מסות בקורתיות בחלק השני של ספרו, שעליהן נוספת גם מסה על משנת הראי"ה קוק. כאן נתייחס אל החלק הראשון בלבד, שהוא מסה בקרתית עצמאית, שהמחבר מגדירה בשם התמוה "תיאור בייקרתית של יחס סובייקטיבי אל היהדות". זוהי הגדרה תמוהה לפי שהיא מציגה את המחבר כמין מר-ג'קל-ומיסטר-הייד אינטלקטואלי טואלי, המציג בפני הקורא "יחס אישי" סובייקטיבי אל היהדות, ובסופו של חשבון הוא מבקש לטעון כי יחס אישי זה ראוי שיהיה נחלת הרבים, ובאותה שעה הוא מתימר גם לנתח ניתוח "ביקרתית", כלומר "אובייקטיבי", את עמדתו שלו. עם כל הכבוד לכשרו האינטלקטואלי של פרופ' שביד, המשימה שנטל עליו היא בלתי אפשרית, ולכן מטעה את הקורא.

בדברי ההקדמה שלו ניתן הבסיס האידיאלי להטעיה זו כשהמחבר מציין במפורש שאין פניו "לתיאור מדעי של היהדות", ולפיכך זכאי הוא למעשה לומר כל דבר, להכליל כל הכללה, לפסוק כל פסוק א-פריורי בלי סימוכים לטענתו. מכאן גם שהמחבר עוסק בספרו ב"מיתוס" ולא במציאות היסטורית אמפירית. הא-פריוריות שלו מתחילה בקביעה כי "היהודי הפתוח למתהווה בעולם בזמן הזה מוצא עצמו בודד"—מבחינת הסגנון והא-פריוריות הד רחוק לשורה הראשו-

עד להדפסתו מחדש כאן קשה היה להשיגו. המאמר השני, "התנועה השבתאית בפולין", עוסק בעיקר בגילגולי השבתאות עד שלבשה את הצורות השונות של כת יעקב פרנק וחסידיו, את צורת החסידות הבעש"טית, וב-מפתיע—גם את לבוש ההשכלה השכלתנית. המאמר השלישי דן במשה דוברושקה, שיצא מחיק הפרנקיסטים במוראביה ובדרך סיפור-חיים עוצר-נשימה זכה בגיל צעיר יחסית להתחלק בכבוד הגיליוטינה עם דנטון בפאר ריו של המהפכה.

שאר הכרך מוקדש למקורות, תעודות לתולדות השבתאות שנדפסו כבר במקומות שונים ואשר כונסו עתה כאן. לכל אחד מן המקורות הללו הוסיף המחבר מבוא ופרשנות. מבואות אלה, דווקא משום שעוסקים הם בפרטי-פרטים, יש בכוחם ללמד על דרכו של שלום במחקר. כבר ציון מה החשיבות העקרונית, הדתית, התיאולוגית והלאומית של כתבי שלום, וברור שאין הוא מתנזר מן ההשערה הנועזת ומן המסקנה הכוללת והמהפכנית. אך עם זאת, וכאן חשובה עדות המבואות, לעולם שוקד שלום לבסס את השערותיו ומסקנותיו על מקורות כתובים. בכמה מקומות במבואות אלה שלום מוצא הזדמנות לתקן דברי עצמו לאור כתובים שנתגלו מאז פירסומו האחרון בנושא הנדון. שלום טעה, שלום יתקן.

ספר "שבתי צבי" לגרשם שלום הוא אחד הספרים הגדולים בתחומי שנתחברו בלשון העברית, וגם שלא בעברית אין רבים כמוהו. אוסף זה של מאמרים ומקורות אינו אותו המשך לספר ההוא המצופה שהובטח לנו. זהו מין פיצוי-ביניים לחסרי-סבלנות, ויש לברך גם על כך.

ג.ו.

היהודי הבודד והיהדות

המסה של פרופ' אליעזר שביד, הכתובה בלשון מצועפת, מפותלת וקשה לקריאה,

* אליעזר שביד : היהודי הבודד והיהדות ; עם עובד, ספרית אפקים, 1974 ; 2'6 עמ'.